

Γεωγραφίες

Αρ. 34 (2019)

Γεωγραφίες, Τεύχος 34, 2019

**ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ ΣΤΟ
ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΜΕΤΑ ΤΗΝ «ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ
ΤΕΙΧΟΥΣ»: ΕΜΒΑΘΥΝΣΕΙΣ ΣΕ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ**

Σοφία Τσαδάρη

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΜΕΤΑ ΤΗΝ «ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ»: ΕΜΒΑΘΥΝΣΕΙΣ ΣΕ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ

Σοφία Τσάδαρη¹

Περίληψη

Το άρθρο παρουσιάζει τη διερεύνηση πολιτικών αστικής αναγέννησης στο Ηνωμένο Βασίλειο των πρόσφατων τριάντα χρόνων, εμβαθύνοντας σε θέματα υλοποίησης και διακυβέρνησης. Η Βρετανία αποτέλεσε ένα από τα πρώτα εργαστήρια εφαρμογής νεοφιλελεύθερων πολιτικών (και) για τα ζητήματα του χώρου. Η «πτώση του τείχους» ως ένα ορόσημο με εμβληματική πολιτική σημασιολογία σηματοδότησε την είσοδο στην «εποχή της παγκοσμιοποίησης» που συνδέθηκε με τη διεύρυνση της υιοθέτησης αντίστοιχων πολιτικών σχεδόν σε όλες τις αστικές περιοχές του Ηνωμένου Βασιλείου αλλά και συνολικά στις ευρωπαϊκές πόλεις. Στα χρόνια που ακολουθούν το 1990 μέσα από τις συνθήκες που διαμορφώνονται σε όλη την Ευρώπη και παγκοσμίως οι Βρετανοί εμπλουτίζουν την εμπειρία της προηγούμενης δεκαετίας. Βασικά σημεία αυτού του εμπλουτισμού είναι η υιοθέτηση στρατηγικών για τις πόλεις, η εισαγωγή ολοκληρωμένων πολιτικών που αναδεικνύουν τα ζητήματα της βιωσιμότητας και της κοινωνικής συνοχής και η συνεχής προσπάθεια προσαρμογής των μορφών διακυβέρνησης, ώστε να υπηρέτουν αυτούς τους στόχους μέσα από τη συνεργασία του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα.

Urban Regeneration Policies in the UK following the «fall of the wall»: Insights into governance and funding aspects

Sofia Tsadari

Abstract

This paper explores urban regeneration policies developed in the United Kingdom over the last thirty years, focusing on implementation and governance aspects. Britain was one of the first «laboratories» to develop neo-liberal policies regarding (and) spatial planning. The «fall of the wall» as a political and ideological landmark signaled the entry into the «age of globalization», which was linked to further adoption of corresponding policies in almost all urban areas in the United Kingdom and the European cities. During the following years, taking into account the conditions throughout Europe and worldwide after 1990, the British enriched their experience of the previous decade. Key elements of this enrichment was the adoption of city strategies, the introduction of integrated policies including sustainability and social cohesion objectives and the continued effort to adapt the forms of governance that serve these goals through public-private collaboration and partnerships.

α. Αποβιομηχάνιση, παγκοσμιοποίηση και ο αναβαθμισμένος ρόλος των πόλεων

Το 1989 αποτελεί αδιαμφισβήτητα μια χρονολογία ορόσημο στον 20ό αιώνα και η πτώση του τείχους του Βερολίνου την πιο ισχυρή ίσως εικόνα της η οποία συμπυκνώνει ευρύτερες –χωρικά και χρονικά– διεργασίες. Όπως εύγλωττα περιέγραφε ο δημοσιογράφος Πέτρος Παπακωνσταντίνου: «Με τη διάλυση της ΕΣΣΔ, ο Τζ. Μπους ο πρεσβύτερος ανακηρύχθηκε “πλανητάρχης”, και {...} σ’ αυτό το ειδυλλιακό σκηνικό ανέτειλε το άστρο της παγκοσμιο-

ποίησης» (Παπακωνσταντίνου 2008: 227). Η ενσωμάτωση των οικονομιών του πρώην «ανατολικού μπλοκ» στο σύστημα της «Δύσης» σήμανε, μεταξύ άλλων, το άνοιγμα των αγορών τους στην ιδιωτική επιχειρηματικότητα και τα ιδιωτικά κεφάλαια. Το εξωτερικό εμπόριο, οι ξένες άμεσες επενδύσεις, ο εξωτερικός δημόσιος και ιδιωτικός δανεισμός, η διεθνής κίνηση συντελεστών παραγωγής και κεφαλαίων αποτέλεσαν παράγοντες που κατέστησαν τα εθνικά οικονομικά συστήματα περισσότερο ευάλωτα σε εξωγενείς αναταράξεις (Reinhart και Rogoff 2009).

Σύμφωνα με τον Χατζημιχάλη, που μας υπενθυμίζει ότι καμία κοινωνική αλλαγή δεν συμβαίνει χωρίς να υποβόσκει για καιρό στις προϋπάρχουσες συνθήκες, από το 1970 έως το 2000 είχαμε είκοσι τρεις μεγάλες παγκόσμιες κρίσεις και από το 2000 ως το 2015 μία κάθε χρόνο (2018: 31). Εντός αυτής της κρισιακής συνέχειας ο καπιταλισμός διαμόρφωσε τη σύγχρονη μορφή του και η «πτώση του τείχους» ήρθε να σηματοδοτήσει μια πολύ σημαντική καμπή. Η «ατζέντα» που την ακολούθησε και η διευρυνόμενη εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, ως μάλιστα μοναδικής διεξόδου με τη λογική του ΤΙΝΑ (There Is No Alternative), διαμορφώθηκε σταδιακά ως πλαίσιο ανάπτυξης πολιτικών που προβάλλονταν ως αναγκαίες για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της «κρίσης». Βασικές πλευρές αποτέλεσαν η διάλυση των εργασιακών δικαιωμάτων και η υφαρπαγή δημόσιου πλούτου υπέρ μερίδας του κεφαλαίου μέσω των ιδιωτικοποιήσεων. Στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης οι πόλεις και γενικότερα ο χώρος αναδείχθηκαν σε «προνομιακό πεδίο» των προωθούμενων αναδιαρθρώσεων (Brenner και Theodore 2002, Βαταβάλη, Ζήφου, Castro και Garcia 2013). Οι πόλεις απέκτησαν ρόλους και χαρακτήρα που δεν είχαν παλαιότερα (Sassen 1991). Εισήχθησαν όροι όπως αυτοί της «παγκόσμιας πόλης» και του «ανταγωνισμού των πόλεων» οι οποίοι αποτυπώνουν νέες χωρικές μεταλλαγές που έλαβαν χώρα διεθνώς με διαφοροποιημένους, βέβαια, τρόπους.

Η διαδικασία της οικονομικής διεθνοποίησης του κεφαλαίου είναι η εγγενής του τάση να διευρύνει τη βάση κερδοφορίας και κυριαρχίας του, μεταξύ άλλων, και γεωγραφικά. Μια προσεκτικότερη ανάγνωση αυτής της τάσης αποδεικνύει πως δεν πρόκειται απλώς για μια ποσοτική εξέλιξη της πάγιας τάσης του κεφαλαίου να υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα και να επεκτείνει τη σφαίρα δράσης του. Πρόκειται για μια βαθύτερη δια-

δικασία που περιλαμβάνει το είδος των εμπορευμάτων που διακινούνται, τις ροές των διεθνών επενδύσεων και αγορών, τον τρόπο συγκρότησης και δράσης των πολυεθνικών εταιρειών, την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού, τις αντιπαραθέσεις για τον έλεγχο των αγορών, των πλουτοπαραγωγικών πηγών και των τεχνολογικών καινοτομιών, τη νέα μορφή και παρέμβαση των διεθνών οργανισμών.

Οι πόλεις όχι μόνο δεν ξεπεράστηκαν ως μορφή, αλλά η νέα οικονομική εποχή προανήγγειλε την έλευση της μεγαλύτερης μητροπολιτικής κυριαρχίας από μια ελίτ παγκόσμιων πόλεων όπως η Νέα Υόρκη, το Τόκυο και το Λονδίνο. Η Sassen υποστήριξε την άποψη ότι οι πόλεις παρέμειναν απαραίτητες, διότι η δουλειά της παγκόσμιας συγκέντρωσης πρέπει να γίνει *κάπου*. Σύμφωνα με τη Sassen, πέρα από τη μακροχρόνια ιστορία τους ως κέντρα για το διεθνές εμπόριο και τις τραπεζικές εργασίες αυτές οι πόλεις λειτουργούν ως ιδιαίτερα συγκεντρωμένα σημεία στην οργάνωση της παγκόσμιας οικονομίας και ταυτόχρονα ως αγορές για τα παραχθέντα προϊόντα και τις καινοτομίες (Sassen 2001 [1991]: 3-15).

Στο άρθρο της «The Responsibilities of Place» η Massey υπογραμμίζει τον ρόλο των πολυεθνικών επιχειρήσεων και των διεθνών οργανισμών στις διαδικασίες –της νεοφιλελεύθερης εκδοχής– της παγκοσμιοποίησης (Massey 2004). Η κατανόηση με χωρικούς όρους αυτών των διαδικασιών σχετίζεται αφενός με τις πολιτικές και τις μορφές παραγωγής του χώρου στην περίοδο μετά το 1990 και αφετέρου με το γεγονός ότι η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση έλκει την καταγωγή της από συγκεκριμένους τόπους. Τα κυβερνητικά επιτελεία και οι διεθνείς οργανισμοί εδρεύουν επίσης *κάπου* και εκεί διαμορφώνονται οι όροι παραγωγής και αναπαραγωγής της. Οι ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο αποτέλεσαν αδιαμφισβήτητα πρωταγωνιστές αυτής της διαδικασίας.

Μια διάσημη φωτογραφία από την «πτώση του τείχους» του Βερολίνου το 1989 βρίσκεται στην ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Τράπεζας για την Ανοικοδόμηση και την Ανάπτυξη (EBRD) στην ενότητα «ποιοι είμαστε/ιστορία». Η EBRD ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1991 και στο άρθρο 33 της ιδρυτικής συμφωνίας της αναφέρεται ότι η έδρα της θα βρίσκεται στο Λονδίνο. Είναι κάτι περισσότερο από έντονος συμβολισμός και ενδεικτικό το γεγονός ότι ένας οργανισμός, που κατά την μεταψυχροπολεμική περίοδο έχει επενδύσει 130 δισε-

κατομύρια ευρώ σε περισσότερα από 5.200 προγράμματα, έχει την έδρα του στο City του Λονδίνου. Τα νέα γραφεία που κατασκευάζονται για να ολοκληρωθούν το 2022 βρίσκονται στο Canary Wharf, στην καρδιά των Docklands, μια από τις πιο πολυσυζητημένες περιπτώσεις αστικής αναγέννησης στην Ευρώπη (Williams 2019). Η τράπεζα δε έσπευσε να ανακοινώσει ότι θα παραμείνει στο Λονδίνο και μετά το BREXIT (Evans 2018).

Η λειτουργία και η ενεργή δραστηριοποίηση στην παραγωγή του χώρου της EBRD και άλλων τέτοιων οργανισμών, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, το ΔΝΤ, η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, δεν συνεπάγεται, βέβαια, ότι η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια ενιαία και οριζόντια διαδικασία. Αντιθέτως, παράγει άνιση ανάπτυξη και επηρεάζει τον κάθε τόπο διαφορετικά. Το μείγμα των κοινωνικών σχέσεων είναι διαφορετικό, όπως και η ιστορία τους που διαμορφώνεται σε επάλληλα στρώματα (Massey 1991). Ευρύτεροι μετασχηματισμοί που αφορούν την εγχώρια αλλά και τη διεθνή συγκυρία, τις οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις της, συναντιούνται σε κάθε τόπο με έναν μοναδικό και ιδιαίτερο τρόπο. Η κατανόηση των όρων αυτής της συνάντησης συνδέεται με την κατανόηση της τοπικότητας ως πλευράς μιας ευρύτερης και παγκόσμιας πραγματικότητας και αντίστροφα του χώρου ως προϊόντος αλληλεξαρτήσεων με αλληλεπιδράσεις από το παγκόσμιο ως το τοπικό (Massey 1991, 1994 κ.ά.).

Οι σύγχρονες βρετανικές πόλεις εμφανίστηκαν στη βιομηχανική εποχή του 18ου και του 19ου αιώνα και η πτώση του βρετανικού μεταποιητικού τομέα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα αποτέλεσε την κύρια αιτία της κάμψης τους. Ήδη από τη δεκαετία του 1960 σταδιακά δημιουργήθηκαν νέες μειονεκτικές περιφέρειες, αναδιατάχθηκε η παραγωγική δραστηριότητα στον χώρο και προκλήθηκαν νέες μορφές άνισης ανάπτυξης μεταξύ προβληματικών περιφερειών και νέων δυναμικών περιοχών. Η μεταπολεμική αποβιομηχάνιση είχε σαρωτικές επιπτώσεις. Από την παρακμή και τελικά τη διακοπή λειτουργίας των ανθρακωρυχείων και των ναυπηγείων στη βορειοανατολική Αγγλία, την οριστική παύση της λειτουργίας των χαλυβουργείων του Sheffield τη δεκαετία του 1980, την ταχεία παρακμή της αυτοκινητοβιομηχανίας των West Midlands ως την «ορθολογικοποίηση» της διαχείρισης των χημικών εγκαταστάσεων του Teesside τα υψηλά ποσοστά ανεργίας έγιναν το συνώνυμο της αστικής ζωής.

Τη δεκαετία του 1980 ήταν επίκαιρη η συζήτηση στο Ηνωμένο Βασίλειο σχετικά με τις κατευθύνσεις αυτής της ενδοαστικής και περιφερειακής αναδιάρθρωσης και των χωρικών αποτυπωμάτων τους στις βρετανικές πόλεις. Υπήρχαν απόψεις που περιέγραφαν τη διαδικασία εξευγενισμού ως μορφή επιτυχίας (Berry 1985). Υπήρχε διάλογος σχετικά με τις κινητήριες δυνάμεις της αστικής αναγέννησης. Ένα επιχείρημα ισχυριζόταν ότι οι μεταβολές οφείλονται στις πιέσεις για το άνοιγμα των τοπικών οικονομιών ως χώρων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από διεθνείς παραγωγικές επιχειρήσεις (Massey και Meegan 1982) ή για το χρηματοοικονομικό κεφάλαιο. Ένα αντίστροφο επιχείρημα ισχυριζόταν ότι οι τοπικές οικονομίες μπορούν να είναι πιο ανεξάρτητες στην παρούσα περίοδο, καθώς παίζουν για μια θέση στη διεθνή οικονομία (Piore και Sabel 1984, Blakely 1989).

Οι τάσεις που διαμορφώθηκαν μετά τη δεκαετία του 1990 έφεραν έτι περαιτέρω τη βιομηχανική παραγωγή της Βρετανίας να υποσκάπτεται από τη φθνότερη και σε κάποιες περιπτώσεις ποιοτικότερη παραγωγή αγαθών της Άπω Ανατολής, όπως της Ιαπωνίας, της Κορέας και της Ταϊβάν στις οποίες ήταν χαμηλότερο το εργατικό κόστος ή/και ανέπτυξαν επαρκείς διαδικασίες οργάνωσης της παραγωγής, διοίκησης και προβολής (Dicken 2003). Η τάση αυτή επιταχύνθηκε με την ανάδυση της Κίνας ως της μεγαλύτερης παγκόσμιας μεταποιητικής δύναμης η οποία για πρώτη φορά ξεπέρασε τις ΗΠΑ το 2011 κατακτώντας το 19,8% της παγκόσμιας παραγωγής (Marsh 2011). Αποτέλεσμα των τάσεων στην εποχή της παγκοσμιοποίησης ήταν οι ανταγωνιστικές πιέσεις σε οικονομίες όπως του Ηνωμένου Βασιλείου που οδήγησαν σε εξειδίκευση της παραγωγής με στόχο μεγαλύτερες δυναμικές αμοιβές, υψηλής εξειδίκευσης εργατικό δυναμικό και υψηλότερες αποδόσεις της καινοτομίας (Perraton 1997).

Τα παραπάνω αποτέλεσαν το έδαφος για την ανάπτυξη του διεθνούς ανταγωνισμού μεταξύ των πόλεων, ιδέα που αποτέλεσε μια πολύ σημαντική πλευρά στη διαμόρφωση των σύγχρονων χωρικών πολιτικών (Bianchini και Parkinson 1991, Amin και Thrift 1995, Jensen-Butler κ.ά. 1997). Βασικές παράμετροι κατά τον σχεδιασμό αυτών των προγραμμάτων και στρατηγικών αποτέλεσαν, επιπλέον των προαναφερθέντων, η εξασφάλιση νέων πολιτιστικών χώρων με έμφαση στην ψυχαγωγία και την κατανάλωση (Hannigan 2003), την πολιτιστική βιομηχανία (Zukin 1995) και την ενίσχυση

της ταυτότητας του χώρου, καθώς η πόλη πλέον τείνει να θεωρείται σε αυτό το πλαίσιο ένα «προϊόν», μια διαδικασία που συνδέεται με το marketing και το branding του τόπου (Evans 2003). Το Ηνωμένο Βασίλειο αποτέλεσε ένα εργαστήριο αυτής της νεοφιλελεύθερης στροφής του σχεδιασμού, όπου τα ζητήματα της διακυβέρνησης και κυρίως οι δρόμοι συνάντησης και συνεργασίας του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα ήταν μια καθοριστική πλευρά.

Η ιδέα του ανταγωνισμού μεταξύ των πόλεων ήταν η βάση, μεταξύ άλλων, ενός πενταετούς ερευνητικού προγράμματος υπό τον τίτλο «ΠΟΛΕΙΣ: Ανταγωνιστικότητα και Συνοχή» (CITIES: Competitiveness and Cohesion), το οποίο ξεκίνησε το 1997. Το πρόγραμμα υποστήριξε ότι οι πόλεις μπορούν να είναι ανταγωνιστικές όταν προσφέρουν χώρο στον οποίο είναι φθηνή η άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας ή όταν συνδυάζουν ένα μείγμα παραμέτρων που τις καθιστούν ελκυστικές για τις δραστηριότητες-κλειδιά (Begg 2002). Το πρόγραμμα πρότεινε, μάλιστα, και τρεις ιδέες για να μετρηθεί η ασαφής ιδέα της ανταγωνιστικότητας με οικονομικούς δείκτες (εισοδήματος, ανεργίας και ανάπτυξης), ενδιάμεσα μέτρα επιτυχίας (αριθμός επισκεπτών, φοιτητικός πληθυσμός) και γενικούς δείκτες που μετρούν την ποιότητα ζωής των κατοίκων. Παρόλο που η κριτική εύλογα υποστηρίζει ότι έχει μικρό νόημα να σκεπτόμαστε εδαφικές μονάδες όπως οι πόλεις να ανταγωνίζονται με τον ίδιο τρόπο που ανταγωνίζονται επιχειρήσεις (βλ. για παράδειγμα, Krugman 1996), οι διαδικασίες όπου πόλεις διαγκωνίζονται για χρηματοδοτήσεις ή τη διοργάνωση υψηλού προφίλ αθλητικών και πολιτιστικών γεγονότων ήρθαν χωρίς αμφιβολία για να μείνουν. Και σε ένα τέτοιο πλαίσιο, όπως είναι ίσως αυτονόητο αλλά όχι πάντα προβεβλημένο ως συμπέρασμα, κάποιες πόλεις αναδεικνύονται –και μελετώνται ευρέως– ως «επιτυχημένες» ακριβώς επειδή υπάρχουν πολλές άλλες που «αποτυγχάνουν».

β. Οριοθετήσεις στην έννοια της αστικής αναγέννησης

Η μεγάλης κλίμακας διαδικασία της προσαρμογής του υφιστάμενου αστικού περιβάλλοντος μέσα από ποικίλες διαβαθμίσεις και κατευθύνσεις των κρατικών πολιτικών είναι αυτό που σήμερα γενικά αναφέρεται στο

Ηνωμένο Βασίλειο ως αστική αναγέννηση (urban regeneration) (Jones και Evans 2013:2). Η προβληματική ανάγεται στο ζήτημα της τυπολογίας των παρεμβάσεων που γνώρισαν, αλλά και συνεχίζουν να γνωρίζουν, οι πόλεις, καθώς και στο κατά πόσον οι παρεμβάσεις αυτές αποτελούν μια συντονισμένη κρατική πολιτική. Το 2007 στο Γλωσσάριο Χωροταξίας της Συνόδου των Υπουργών Χωροταξίας του Συμβουλίου της Ευρώπης (CEMAT 2007) ως αστική ανάπλαση ορίστηκε πλέον η ολοκληρωμένη ανάπλαση (που αντιστοιχίζεται στον όρο της αστικής αναγέννησης και αναζωογόνησης [urban regeneration and revitalization]), και νοείται ως η διαδικασία η «*οποία στοχεύει στη μετατροπή της απαρχαιωμένης κοινωνικοοικονομικής βάσης συγκεκριμένων αστικών περιοχών, προς την κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης μέσω της προσέλευσης νέων δραστηριοτήτων και επιχειρήσεων, του εκσυγχρονισμού του αστικού ιστού, της βελτίωσης του αστικού περιβάλλοντος και της διαφοροποίησης των κοινωνικών δομών*».

Πολλά από τα στοιχεία που βρίσκονται στον πυρήνα της αστικής αναγέννησης στο Ηνωμένο Βασίλειο δεν εμφανίζονται για πρώτη φορά στα πρόσφατα χρόνια, είχαν ωστόσο μικρότερης ή μεγαλύτερης κλίμακας διαφοροποιήσεις και ονομασίες. Ο Ward στο βιβλίο του *Planning and urban change* (2004) προβαίνει σε μια εστιασμένη και μεθοδική προσέγγιση που ανατέμνει τη βρετανική εμπειρία των αστικών πολιτικών και του σχεδιασμού. Στη δεκαετία του 1990 η έννοια των ολοκληρωμένων παρεμβάσεων με γνώμονα τη βιώσιμη ανάπτυξη επιδιώκει να αμβλύνει τη μονομερή οικονομική πρωτοκαθεδρία, που κυριάρχησε στα παραδείγματα αναπλάσεων της δεκαετίας του 1980, και ταυτόχρονα η οικοδομική ανάπτυξη αρχίζει να σημειώνει ρεκόρ ανοδικής πορείας που συνεχίζεται έως το 2008. Επιπλέον, από τα χωρικά εντοπισμένα προγράμματα ανάπτυξης σε συγκεκριμένες περιοχές περνάμε, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, σε συνολικές στρατηγικές για την πόλη.

Η προσέγγιση των Συντηρητικών στη δεκαετία του 1980 έχει αποτελέσει τεράστιο πεδίο συζήτησης, λόγου και αντιλόγου. Σχετικά τοποθετείται ένα σημαντικό σώμα της βιβλιογραφίας για την αξιολόγηση των οικονομικών και κοινωνικών διαστάσεων (για παράδειγμα, Robson 1988, Lawless 1989, Boyle 1989, Parkinson κ.ά. 1988, Brownill 1990, Church 1988,

Hamnett 2003, Butler και Robson 2003 κ.ά.). Στην περίοδο αυτή η οικονομική πλευρά απέκτησε πρωτοκαθεδρία. Παρόλο που έως το 1988 δεν είχε διατυπωθεί ρητά ως πολεοδομική πολιτική, η τάση ήταν εμφανής στις ποικίλες πρωτοβουλίες ανάπτυξης με πρωταγωνιστικό τον ρόλο της ανάπτυξης ακινήτων από τον ιδιωτικό τομέα.

Μετά τις εκλογές του 1987 και την επανεκλογή του συντηρητικού κόμματος διατυπώθηκαν με σαφήνεια αρχές πολιτικής στο πλαίσιο του *Action for Cities* (1988) με κύριους στόχους την ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας, τη βελτίωση των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού, τη δημιουργία ελκυστικών περιοχών για επιχειρήσεις και κατοίκους, την αντιμετώπιση της αστικής εγκατάλειψης, την επανάχρηση κτιρίων και την ενίσχυση της ασφάλειας στις κεντρικές περιοχές (HM Government 1988: 2, Healey 1991). Αν ωστόσο αναλύσει κανείς τη διάθεση πόρων και κονδυλίων, η προτεραιότητα της οικονομικής έμφασης ήταν προφανής και η κυριαρχία των στοχεύσεων ξεκάθαρη (DoE 1988, Healey 1991: 9). Υπό αυτήν την έννοια διατυπώνεται η θέση ότι πρωταγωνιστικό ρόλο στις πρώτες διαδικασίες αστικής αναγέννησης είχε η ανάπτυξη ακινήτων από τον ιδιωτικό τομέα (Healey 1991, Solesbury 1990, Robson 1988, Lawless 1989).

Έχει ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς τις μεταλλαγές στους φορείς της διακυβέρνησης για το Λονδίνο εκείνης της περιόδου (Thornley 1999). Το θέμα είναι εξαιρετικά ευρύ έχει αξία όμως μια συνοπτική αναφορά εδώ. Η κατάργηση του Συμβουλίου του Λονδίνου (Greater London Council – GLC) το 1986 είχε αφήσει την πόλη χωρίς ενιαία διακυβέρνηση. Στον απόηχο της κατάργησης συστάθηκε ένας φορέας με συμβουλευτικό χαρακτήρα προς τις τριάντα τρεις τοπικές αρχές των επί μέρους περιοχών της πόλης, η London Planning Advisory Committee. Ακολουθώντας το «μη παρεμβατικό» πνεύμα της εποχής, το 1989 ο οδηγός της συμβουλευτικής επιτροπής προς τις τοπικές αρχές αριθμούσε λίγες μόνο σελίδες. Οι εξελίξεις αυτές, ωστόσο, είχαν αφήσει την πόλη του Λονδίνου χωρίς συντονισμένη και στρατηγική σκέψη, γεγονός που δεν συμβάδιζε με την ιδέα της «κατάκτησης μιας καλύτερης θέσης» στον διεθνή ανταγωνισμό που διαμορφώθηκε μετά το 1990.

Σε αυτό το πλαίσιο άρχισαν να πυκνώνουν οι πρωτοβουλίες και αναθέσεις μελετών σε ποικίλους φορείς, αυξάνοντας την πίεση για τη διαμόρφωση αρχών πολι-

τικής και ενιαίας διακυβέρνησης. Τέτοιες μελέτες ήταν για παράδειγμα η «London: World City Moving into the 21st Century» των συμβούλων Coopers και Lybrand Deloitte (LPAC 1991) ή οι αναθέσεις από την τοπική αρχή του City προς το London Business School με σκοπό την ανάπτυξη και επικράτηση του Λονδίνου στον τομέα των οικονομικών υπηρεσιών. Το 1992 η κυβέρνηση συνέστησε το «London Forum», φορέα που έναν χρόνο αργότερα συγχωνεύτηκε με έναν αντίστοιχο που είχε συσταθεί από ιδιωτικούς φορείς, το «London First». Μια σειρά από φορείς και πρωτοβουλίες συμπληρώνουν έναν μακρύ κατάλογο. Στο επίκεντρο αυτών των πειραματισμών διακυβέρνησης ήταν η δυνατότητα να δουλέψουν από κοινού το κράτος και η αγορά για μια καλύτερη θέση στον ανταγωνισμό. Είναι ενδεικτικό του πνεύματος της εποχής ότι τόσο το υπουργείο Μεταφορών το 1993 (DoE 1993) όσο και η έκδοση «Strategic Guidance for London» (1996) επεσήμαιναν αυτό το ζητούμενο. Η έκθεση του 1996 στη σελίδα 3 προειδοποιούσε, γράφοντας ότι το Λονδίνο βρίσκεται υπό σημαντική πίεση από αντίπαλες πόλεις όπως το Παρίσι, η Φρανκφούρτη, η Βαρκελώνη και το Βερολίνο οι οποίες «παλεύουν πιο σκληρά από ποτέ να προσελκύσουν επενδύσεις και επιχειρηματικές ευκαιρίες» (Thornley 1999). Στα χρόνια μέχρι το 1997 από την πλευρά του δημόσιου τομέα –για την περίπτωση του Λονδίνου τουλάχιστον– μεγαλύτερο ρόλο διαδραμάτιζε η κεντρική κυβέρνηση. Αυτό έλαβε, επίσης, διάφορες μορφές: υπουργού για το Λονδίνο, γραφείου της κυβέρνησης για το Λονδίνο, υποεπιτροπής του υπουργικού συμβουλίου για την πρωτεύουσα κλπ. Το 1997 συστάθηκε το «Greater London Authority», μια κοινή αρχή με έναν εκλεγμένο Δήμαρχο για όλο το Λονδίνο.

Το 1997 η εκλογή της («Νέας») Εργατικής κυβέρνησης (New Labour) ύστερα από δεκαοκτώ χρόνια κυβερνήσεων των Συντηρητικών αποτελεί αντίστοιχη τομή με την εκλογή της κυβέρνησης της Thatcher το 1979. Στην πρώτη περίοδο των εργατικών 1997–2001 δημιουργήθηκε ένα ενιαίο υπουργείο Περιβάλλοντος, Μεταφορών και Περιφερειών (Department of Environment, Transport and the Regions – DETR). Επίσης φτιάχτηκε η «Urban Task Force» υπό τη διεύθυνση του διάσημου αρχιτέκτονα Richard Rogers και η «Commission for Architecture and the Built Environment» (CABE). Η «Urban Task Force» διαμόρφωσε ένα ντοκουμέντο στρατηγικών κατευθύνσεων με τον

τίτλο «Προς μια αστική αναγέννηση» (Towards an Urban Renaissance) το οποίο αποτέλεσε βάση της, επίσης, ιστορικής σημασίας επακόλουθης «Λευκής βίβλου για την πόλη» (DETR 2000). Η αναφορά με τη σφραγίδα του Richard Rogers έδινε ιδιαίτερη έμφαση στον σχεδιασμό υψηλών προδιαγραφών με την έννοια του design, δίνοντας τα εύσημα σε παραδείγματα όπως της Βαρκελώνης τα οποία πέτυχαν μέσω του συνδυασμού «υψηλής πυκνότητας κατοίκησης, του σχεδιασμού υψηλής ποιότητας και ζωηρής αστικής ταυτότητας». Η «Λευκή βίβλος» που ακολούθησε ενστερνίστηκε την κριτική για την πρωτοκαθεδρία του design που είχε διατυπωθεί για το προηγούμενο κείμενο. Έτσι, κράτησε την κατεύθυνση του ποιοτικού σχεδιασμού, δίνοντάς της, όμως, χαμηλότερη θέση στη λίστα των προτεραιοτήτων. Εστιάστηκε σε θέματα συμμετοχής των τοπικών κοινοτήτων και των περιφερειακών θεσμών στις αποφάσεις και αποτελεί το κείμενο-σύμβολο για τη δέσμευση ότι η βιωσιμότητα πρέπει να αποτελεί την καρδιά των πολεοδομικών πολιτικών.

Το 2006 μια αναδιοργάνωση οδήγησε στη δημιουργία ενός ακόμη εμπλεκόμενου υπουργείου για τις Κοινότητες και την Τοπική Κυβέρνηση (Communities and Local Government – CLG) το οποίο, ωστόσο, ήταν αρκετά αδύναμο και με μικρότερη διαθεσιμότητα πόρων. Παρόλο που στόχος ήταν να σηματοδοτηθεί μια στροφή προς τις κοινότητες ως αυτό που θα έπρεπε να είναι ο πραγματικός στόχος των παρεμβάσεων, στη διαπάλη μεταξύ διαφορετικών πλευρών η θέση των κοινοτήτων βρέθηκε συχνά αρκετά αδύναμη. Στην πράξη προωθήθηκε ένας διαχωρισμός μεταξύ της κοινωνικής και της φυσικής διάστασης του σχεδιασμού έναντι της συνολικής προσέγγισης. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, από την περίοδο της «Λευκής βίβλου» και μετά κατέστη αδύνατο να αναφέρεται κανείς σε αστική αναγέννηση χωρίς ταυτόχρονη αναφορά στη βιωσιμότητα θέση η οποία αντικατοπτρίζει και ευρύτερα τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η αστική αναγέννηση έγινε ένα «εργαλείο» που εφαρμόστηκε σχεδόν σε όλες τις αστικές περιοχές του Ηνωμένου Βασιλείου, αγγίζοντας τα υψηλότερα επίπεδα το 2008. Παρά το γεγονός ότι εμπλουτίστηκε και διαφοροποιήθηκε υπό το πρίσμα της βιωσιμότητας και του ολοκληρωμένου σχεδιασμού με την υιοθέτηση πολυεπίπεδων στόχων και πολιτικών για την οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον παραμένει στον πυ-

ρήνα της η στρατηγική της επένδυσης και αλλαγής του κτισμένου περιβάλλοντος για την τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης.

γ. Ζητήματα διακυβέρνησης, χρηματοδότησης και συμμετοχής

Η έννοια της διακυβέρνησης ως η διαδικασία με βάση την οποία μια σειρά φορέων συντονίζονται για την υλοποίηση πολιτικών για τις πόλεις και όχι μόνον είναι κομβικής σημασίας για τη διερεύνηση του ζητήματος της αστικής αναγέννησης. Οι αναπλάσεις, όπως νοούνται τα πρόσφατα τριάντα χρόνια, είναι παρεμβάσεις οι οποίες δεν έχουν απλώς ανάγκη μια μορφή διακυβέρνησης για να υλοποιήσουν έναν διακηρυγμένο στόχο, αλλά πολύ περισσότερο αυτή η πολλαπλή συνένωση φορέων, κεφαλαίων, διαφορετικών επιπέδων της δημόσιας διοίκησης και των τοπικών κοινοτήτων βρίσκεται στον πυρήνα τους. Είναι με αυτόν τον τρόπο συγκροτησιακό στοιχείο της έννοιας «ανάπλαση» και όχι απλώς ένα όργανο υλοποίησης. Πριν αναφερθούμε σε διαφορετικές τυπολογίες μορφών διακυβέρνησης που υιοθετήθηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο, έχουν σημασία ορισμένες υπογραμμίσεις:

Η πρώτη υπογράμμιση αφορά τη λειτουργία του κράτους σε διαφορετικές κλίμακες και επίπεδα. Η συγκρότηση σε εθνικό, περιφερειακό, εθνικό αλλά και υπερεθνικό –συμπεριλαμβάνοντας την Ευρωπαϊκή Ένωση– επίπεδο έχει εδώ και καιρό απομακρύνει από το πεδίο της συζήτησης τη σύλληψη του κράτους ως μονολιθικής οντότητας με ενιαία φωνή. Στη Βρετανία ειδικότερα είναι ακόμη πιο πολύπλοκα τα πράγματα, αφού αφενός στη Μεγάλη Βρετανία εντάσσονται τρεις χώρες (Αγγλία, Ουαλία, Σκωτία) και στο Ηνωμένο Βασίλειο και η Βόρεια Ιρλανδία και αφετέρου υπάρχουν διάφοροι ενδιάμεσοι θεσμοί που συνθέτουν το πολύπλοκο σύστημα.

Ένα δεύτερο σημείο ως ειδική πλευρά του πρώτου είναι οι επιπτώσεις της λεγόμενης glocalisation («παγκοσμιοτικοποίησης») (Swyngedouw 2004) στα ζητήματα της διακυβέρνησης. Ο ρόλος της κεντρικής κυβέρνησης στη Βρετανία είναι παραδοσιακά ισχυρός και μάλιστα ενισχύθηκε ιδιαίτερα σε βάρος της τοπικής αυτοδιοίκησης σε περιόδους όπως της κυβέρνησης Thatcher. Από την άλλη πλευρά, οι χρηματοδοτικές

ροές της Ευρωπαϊκής Ένωσης ακολουθούν «περιφερειακές» διαδρομές. Τα χρηματοδοτικά «εργαλεία» της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατευθύνονται προς τις περιφέρειες και συνοδεύονται από συγκεκριμένα κριτήρια και δείκτες, όπως η μόχλευση ιδιωτικών κεφαλαίων στις αναπλάσεις ή ρητά απαιτούμενες δομές διακυβέρνησης.

Η τρίτη υπογράμμιση αφορά τον «τρίτο τομέα» της οικονομίας. Η Wolch (1990) χρησιμοποίησε τον όρο «σκιάδες κράτος» για να περιγράψει το φαινόμενο κατά το οποίο φορείς του λεγόμενου τρίτου τομέα (δηλαδή ούτε δημόσιοι ούτε ιδιωτικοί) αιχμαλωτίζονται από το κράτος παρόλο που τυπικά είναι διακριτοί. Ελλοχεύουν δύο κίνδυνοι σχετικά με αυτό το θέμα. Ο ένας είναι ότι φορείς που εντάσσονται στις δομές της διακυβέρνησης για να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις της συμπερίληψης στις κρίσιμες αποφάσεις δεν θα έχουν ισχυρή φωνή. Ο δεύτερος και περισσότερο ολέθριος είναι ότι ο τρόπος με τον οποίο εμπλέκονται στις δομές της διακυβέρνησης και με βασικό μηχανισμό τη χρηματοδότηση απομακρύνει τους φορείς αυτούς από τον ονομαστικό τους στόχο και γίνονται, τελικά, σκιά του κράτους, αδυνατώντας να επιτελέσουν έναν διαφορετικό ρόλο. Το ζήτημα αυτό γίνεται ιδιαίτερα οξύ σε περιόδους λιτότητας και περικοπής των δημόσιων δαπανών.

Ο Davies (2001) σε μια κριτική προσέγγιση των αποτελεσμάτων ενός μεγάλου προγράμματος για θέματα διακυβέρνησης της δεκαετίας του 1990, το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το «Economic and Social Research Council», προχώρησε σε μια τυπολογία μορφών διακυβέρνησης. Αυτή περιλάμβανε τους τύπους (α) της διακυβέρνησης από την κυβέρνηση (governance by government), (β) της διακυβέρνησης μέσω εταιρικής σχέσης (governance by partnership) και (γ) της διακυβέρνησης μέσω της δημιουργίας ενός συστήματος με μακροχρόνια λειτουργία (governance by regime). Σε αυτούς τους τύπους, σύμφωνα με τους Jones και Evans (2013), μπορούμε να προσθέσουμε και τον τύπο (δ) της διακυβέρνησης μέσω δικτύων (governance by networks), όπως τον αναπτύσσει ο Rhodes.

Ως προς τον πρώτο τύπο, αυτός κατά κύριο λόγο αναφέρεται στα μοντέλα των προγραμμάτων της ανοικοδόμησης των δεκαετιών του 1950–1960. Φορείς υλοποίησης ήταν κατά βάση οι τοπικές αρχές οι οποίες επιδοτούνταν από την κεντρική κυβέρνηση με επιχο-

ρηγήσεις και δάνεια. Αυτή η μορφή διακυβέρνησης, η οποία ήταν επηρεασμένη από τις σοσιαλιστικές ιδέες, στοχοποιήθηκε από τις συντηρητικές κυβερνήσεις μετά το 1979 με βασικά επιχειρήματα τις ανεπάρκειες και τα σκάνδαλα διαφθοράς. Στην ιδεολογική και πολιτική στροφή που ακολούθησε η θεώρηση ότι το κράτος ήταν ανεπαρκές στην παροχή υπηρεσιών οδήγησε στην ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων. Η Massey σε μια συνέντευξή της στο περιοδικό «Γεωγραφίες» εύστοχα διατύπωσε αυτή τη μεταβολή λέγοντας ότι: «Τη δεκαετία του 1950 η λέξη “δημόσιο” αποτύπωνε κάτι καλό, ενώ η λέξη “ιδιωτικό” κάτι κακό. Μπορεί πάντα να υπήρχε κριτική, αλλά οι δημόσιες επενδύσεις θεωρούνταν σε γενικές γραμμές κάτι θετικό» (Massey 2013: 27). Πέρα από τις ιδιωτικοποιήσεις η επέκταση της ως άνω λογικής ήταν ότι το κράτος θα πρέπει να αναμειγνύεται μόνο στις περιπτώσεις που μια υπηρεσία δεν μπορεί να παρασχεθεί από άλλους τομείς της αγοράς ή της κοινωνίας.

Αποτέλεσμα της στροφής αυτής ήταν και η αλλαγή στις μορφές διακυβέρνησης. Εφόσον η χάραξη και η υλοποίηση των πολιτικών δεν υπάγεται στην αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους τότε και οι δομές της διακυβέρνησης οφείλουν να ενσωματώνουν «εταίρους» (partners) σε αυτή τη διαδικασία. Αυτή η ευρύτερη αντίληψη συναντήθηκε με τη μετατόπιση από την έννοια της «ανοικοδόμησης» των πόλεων προς την «ολοκληρωμένη θεώρηση» των αναπλάσεων και της αστικής αναγέννησης, αναγνωρίζοντας ότι οι πόλεις συγκροτούν ιδιαίτερα σύνθετες οντότητες αντιμετώπιες με ένα ευρύ φάσμα προβλημάτων στα οποία το κράτος μεμονωμένα δεν μπορεί να αντεπεξέλθει. Μη κρατικοί φορείς κρινόταν σκόπιμο να αξιοποιηθούν για τους πόρους και την εξειδίκευσή τους. Κατά τη δεκαετία του 1980 η έμφαση δόθηκε στην ιδιωτική οικονομία, ενώ κατά τη δεκαετία του 1990 ο «μη κερδοσκοπικός» τρίτος τομέας έτυχε μεγάλης αναγνώρισης και συμμετοχής.

Η ιδέα της εξασφάλισης της συμμετοχής του ιδιωτικού τομέα, που δεν ήταν εντελώς απύσχα στις προηγούμενες περιόδους, κατά τη δεκαετία του 1980 αποκτά διαφορετικά και αναβαθμισμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά. Αναδύεται η έννοια της μόχλευσης ιδιωτικών κεφαλαίων η οποία εκτός από μέσο υλοποίησης συχνά αποτελεί μέτρο επιτυχίας των παρεμβάσεων. Δημόσιοι πόροι χρησιμοποιούνται για την προσέλκυση επενδυτών σε περιοχές και περιπτώσεις που χωρίς την

κρατική εγγύηση η επένδυση θα θεωρούνταν ιδιαίτερα υψηλού ρίσκου. Επιπλέον, οι παρεμβάσεις επικεντρώνονται χωρικά σε συγκεκριμένες και σχετικά μικρής έκτασης περιοχές, προσέγγιση που κωδικοποιείται με τον όρο «Area Based Initiatives» (ABI) και έχει ως βασική παραδοχή το γεγονός ότι η συγκέντρωση πόρων και έργων σε συγκεκριμένα σημεία μπορεί στη συνέχεια να επιδράσει θετικά μέσω της διάχυσης των αποτελεσμάτων στην περιβάλλουσα περιοχή.

Την περίοδο αυτή ιδρύονται και οι «Urban Development Corporations», φορείς ισχυρά χρηματοδοτούμενοι από την κεντρική κυβέρνηση, οι οποίοι επενδύουν κατά κύριο λόγο σε προγράμματα υποδομών και εφαρμόζουν πολιτικές κινήτρων, όπως οι επιχειρηματικές ζώνες και οι φορολογικές ελαφρύνσεις για την προσέλκυση επενδύσεων. Εδώ, ο ρόλος των δημόσιων επενδύσεων είναι να αποτελέσουν την κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης. Η κριτική που δέχθηκαν οι «Urban Development Corporations» κατέδειξε ότι η κυριαρχία του ιδιωτικού τομέα δεν μπορούσε να ικανοποιήσει τους στόχους μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης για τις αστικές αναπλάσεις. Αποτέλεσμα της κριτικής –και της αμφισβητούμενης αρχικά επιτυχίας ακόμη και των οικονομικών αποτελεσμάτων των παρεμβάσεων– ήταν η διατύπωση της ανάγκης να εμπλακούν και άλλοι παράγοντες στη διαδικασία, όπως οι τοπικές κοινότητες, ομάδες εθελοντών και φιλανθρωπικές οργανώσεις, σηματοδοτώντας τη συμπερίληψη του λεγόμενου «τρίτου τομέα». Η εισαγωγή, ωστόσο, τέτοιων εταίρων σε καμία περίπτωση δεν σήμαινε μια ισότιμη σχέση. Το κράτος εξακολούθησε να έχει κεντρικό/ηγεμονικό ρόλο στις διαδικασίες σχεδιασμού και υλοποίησης.

Η τοπική αυτοδιοίκηση που είχε παραμεριστεί το προηγούμενο διάστημα απέκτησε στη δεκαετία του 1990 ξανά ρόλο ως αναβαθμισμένος εταίρος σύνθετων σχημάτων διακυβέρνησης. Αυτήν την περίοδο, μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990, εκπονήθηκε και το πρόγραμμα για τη διακυβέρνηση σε τοπικό επίπεδο από το «Economic and Social Research Council». Ο Rhodes, υπεύθυνος του προγράμματος, όρισε τη διακυβέρνηση χρησιμοποιώντας την έννοια των δικτύων. Η έννοια του δικτύου παραπέμπει σε μια περισσότερο οριζόντια και ισότιμη συμμετοχή και η χρησιμοποίησή της από τον Rhodes ήθελε να υποβαθμίσει τον ηγεμονικό ρόλο των κρατικών παραγόντων. Στην πραγματικότητα, βέβαια, δεν ίσχυε μια τέτοια ισοτιμία και είναι κάπως

θολά τα όρια μεταξύ δικτύου και εταιρικής σχέσης, κανείς δεν μπορεί να μετρήσει ακριβώς ποιος βαθμός συμμετοχής ορίζει το δίκτυο και πότε αυτό μετατρέπεται σε partnership. Αυτό, ωστόσο, που έχει σημασία να κρατήσουμε σε όλη αυτή τη συζήτηση είναι η –στον έναν ή τον άλλο βαθμό– σύνθετη μορφή της διακυβέρνησης. Διαμορφώνεται ένα αρθρωτό σύστημα με κόμβους και ιεραρχήσεις, όπου διαφορετικοί φορείς και βαθμίδες της κρατικής διοίκησης και του ιδιωτικού τομέα αναλαμβάνουν ρόλους.

Η περίοδος των Εργατικών μετά το 1997 χαρακτηρίστηκε από τρομακτική θεσμική πολλαπλότητα σχετικά με την υλοποίηση των πολεοδομικών πολιτικών. Ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια κομβικές πολιτικές των Συντηρητικών που σχετίζονται με τη διακυβέρνηση και κυρίως τη χρηματοδότηση διατηρήθηκαν και συγκεκριμένα το «Single Regeneration Budget» (SRB) και η ιδιωτικοποίηση της κοινωνικής κατοικίας.

Το «Single Regeneration Budget» εγκαθιδρύθηκε το 1994 στην Αγγλία, συνδυάζοντας διαφορετικές ροές χρηματοδότησης. Στη συνέχεια, και διατηρώντας τη λογική του «ενιαίου δοχείου» στο οποίο συγκεντρώνονται πόροι από διαφορετικά υπουργεία, το SRB μετονομάστηκε σε «Single Programme» ή «Single Pot». Η διαφορά που σηματοδοτούσε η μετονομασία είχε σχέση με την ταυτόχρονη αποκέντρωση της οικονομικής διαχείρισης σε περιφερειακό επίπεδο μέσα από τη δημιουργία περιφερειακών αναπτυξιακών οργανισμών, των RDA (Regional Development Agencies) (Jones και Evans 2013: 17, 75), για τη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων. Η στροφή αυτή στις περιφέρειες δεν απεμπόλησε τη λογική των χωρικά εντοπισμένων παρεμβάσεων, των ABI, αλλά αποκέντρωσε την οικονομική διαχείριση. Μαζί με τη στοχοθεσία της βιώσιμης ανάπτυξης οι μορφές διαχείρισης και διακυβέρνησης ακολούθησαν την κατεύθυνση της σύγκλισης με την Ευρώπη, ενισχύοντας και τη δυνατότητα απορρόφησης πόρων.

Σε αντιδιαστολή με έργα των «Urban Development Corporations» της προηγούμενης δεκαετίας, οι νέες παρεμβάσεις δεν εστιάζονταν αποκλειστικά σε περιοχές έντονης υποβάθμισης. Εφαρμόζοντας, ταυτόχρονα, διαφορετικά προγράμματα, οι τύποι παρεμβάσεων που χρηματοδοτούνταν διέθεταν μεγαλύτερη ποικιλία τύπων, στόχων και πολιτικών. Η ιδέα ήταν ότι με αυτόν τον τρόπο μπορούσε να προωθηθεί μια ολιστική προσέγγιση για τη διαχείριση σύνθετων οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών ζητημάτων. Σημαντική

συνέχεια με τις πολιτικές των συντηρητικών ήταν η διατήρηση της λογικής των ανταγωνιστικών προσφορών (bidding), σύμφωνα με την οποία οι πόλεις καταθέτουν σχέδια και προτάσεις σε ανταγωνιστικές διαδικασίες προκειμένου να «κερδίσουν» χρηματοδότηση. Αυτή η πρακτική είναι πια καθιερωμένη και γενικευμένη όχι μόνο στην Αγγλία και βρίσκεται στον πυρήνα των ευρωπαϊκών χρηματοδοτικών προγραμμάτων κάθε είδους.

Το δεύτερο στοιχείο συνέχειας ήταν η διεύρυνση της ιδιωτικοποίησης της κοινωνικής κατοικίας όχι μόνον μέσω του δικαιώματος εξαγοράς σε χαμηλές τιμές, αλλά και μέσω της εκχώρησης της ιδιοκτησίας και της διαχείρισης των κατοικιών που είχαν παραμείνει στα χέρια της τοπικής αυτοδιοίκησης σε Στεγαστικές Ενώσεις (Housing Associations). Αυτές οι ενώσεις παρότι δικαιούνται δημόσια χρηματοδότηση, ανήκουν στον ιδιωτικό τομέα και μπορούν για παράδειγμα να δανειοδοτούνται με ιδιωτικό τρόπο. Αυτή η διαδικασία μεταφοράς είχε μεγάλη σχέση με τις διαδικασίες της αστικής αναγέννησης στη συνέχεια. Στις περιοχές όπου έγινε η μεταφορά σε Στεγαστικές Ενώσεις διευκολύνθηκαν διαδικασίες ριζικών αστικών παρεμβάσεων σε περιοχές κατοικίας, όπως, για παράδειγμα, στη Γλασκώβη, όπου στην περιοχή του East End έγινε μια μεγάλη παρέμβαση που συσχετίστηκε με την υποψηφιότητά της για τη φιλοξενία των Αγώνων της Κοινοπολιτείας το 2014.

Ένας ακόμη τύπος διακυβέρνησης είναι αυτός που στοχεύει στην εγκαθίδρυση μιας περισσότερο στρατηγικής και μακρόπνοης συνεργασίας με αναφορά στο επίπεδο της πόλης. Η ιδέα του «urban regime» αναπτύσσεται από τον Elkin για την πόλη του Dallas στις ΗΠΑ και τον Stone για την Ατλάντα. Σύμφωνα με τον Stone, αυτές οι συνεργασίες αποδίδουν σε μια μακροκλίμακα για ευρύτερα ζητήματα και δεν αφορούν τόσο ειδικές και χωρικά περιορισμένες παρεμβάσεις. Στη Μεγάλη Βρετανία οι σκέψεις αυτές, παρόλο που επηρέασαν, δεν είχαν τύχει αρχικά ιδιαίτερης εφαρμογής. Σύμφωνα με τους Jones και Evans (2013: 51) αυτό οφειλόταν στην πολύ διαφορετική σχέση των τοπικών επιχειρηματιών και της τοπικής αυτοδιοίκησης στις ΗΠΑ σε σχέση με το Ηνωμένο Βασίλειο. Στη Βρετανική περίπτωση είχαμε κατά τις δεκαετίες του 1990 και του 2000 παραδείγματα, κυρίως, μεσοπρόθεσμης συνεργασίας γύρω από συγκεκριμένα έργα.

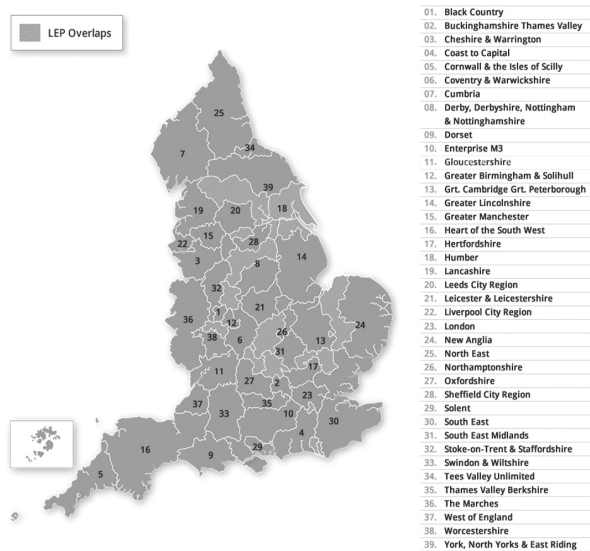
Η οικονομική κρίση και η εκλογή της κυβέρνησης συνασπισμού υπό την ηγεμονία του Συντηρητικού κόμματος τον Μάιο του 2010 σήμαναν μια νέα στροφή στις πολιτικές, αποτελώντας το ορόσημο για τη μετάβαση σε μια επόμενη φάση. Στο επίπεδο των χωροκοινωνικών πολιτικών διαμορφώθηκε μια νέα κατάσταση η οποία και μετά το 2015 δείχνει ότι συνεχίζει και έχει ορισμένα κομβικής σημασίας χαρακτηριστικά ως προς τα θέματα που εδώ εξετάζουμε.

Οι πολιτικές λιτότητας και περικοπής των δημόσιων δαπανών είναι η πρώτη βασική πλευρά και οι πολιτικές «λιγότερου κράτους» η δεύτερη. Το «λιγότερο κράτος» αποτυπώθηκε στην κατάργηση πολλών οργανισμών και περιορισμό του «τρίτου τομέα» που χαρακτηρίστηκε και ως «bonfire of the quangos» (Curtis 2010). Αυτή η επιλογή ήρθε ουσιαστικά να καταργήσει το πλέγμα δομών και διακυβέρνησης που είχε δημιουργήσει η προηγούμενη περίοδος του «New Labour». Χαρακτηριστικό παράδειγμα σε σχέση με τα ζητήματα που εξετάζουμε εδώ αποτελεί η κατάργηση των RDA, των οργανισμών σε περιφερειακό επίπεδο, οι οποίες απορροφούσαν και πολύ μεγάλα κονδύλια.

Εικόνα 1: Οι εννιά «Regional Development Agencies» της Αγγλίας που καταργήθηκαν το 2010.

Στο σημερινό πλαίσιο ενισχύονται οι τοπικές επιχειρηματικές συμπράξεις, οι LEP (Local Enterprise Partnerships). Πρόκειται για εταιρικές συνεργασίες μεταξύ των τοπικών αρχών και των τοπικών επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα που διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στον καθορισμό των τοπικών οικονομικών προτεραιοτήτων και στην ανάληψη δραστηριοτήτων για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και της δημιουργίας θέσεων εργασίας, τη βελτίωση των υποδομών και την αύξηση των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού στην περιοχή. Τα συμβούλια των LEP διευθύνονται από μια επιχείρηση. Ο πρόεδρος και τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου είναι τοπικοί ηγέτες της βιομηχανίας (συμπεριλαμβανομένων των ΜΜΕ), των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και του δημόσιου τομέα. Τριάντα εννιά LEP καλύπτουν όλη την αγγλική επικράτεια, όπως φαίνεται στον χάρτη που ακολουθεί. Εντός των περιοχών αυτών λειτουργούν και επιχειρηματικές ζώνες (EZ) οι οποίες παρέχουν φορολογικές ελαφρύνσεις και κυβερνητική στήριξη σε νέες και επεκτεινόμενες επιχειρήσεις.

Εικόνα 2: Χάρτης των τριάντα εννιά LEP στην Αγγλία σήμερα.

Πηγή: <https://www.thegrowthhub.biz/the-buzz/news/over-half-million-businesses-helped-growth-hubs>, ίδια επεξεργασία.

Οι προαναφερθείσες πρωτοβουλίες πλαισιώθηκαν από μια ρητορική ενίσχυσης της τοπικής πρωτοβουλίας και της συμμετοχής των κοινοτήτων, αξίες που ήθελαν να εκφράσουν οι έννοιες/συνθήματα-κλειδιά όπως «Big Society» και «Localism». Ο αντίλογος και η κριτική που ξεδιπλώθηκε υποστήριξε ότι κυρίως μέσω της περικοπής της χρηματοδότησης στην πραγματικότητα συμβαίνουν τα αντίθετα. Το κεντρικό κράτος δεν αποδυναμώνεται, αλλά διατηρεί έναν ισχυρό, επιτελικό και στρατηγικό ρόλο και οι τοπικές δομές στερούνται δύναμης λόγω υποχρηματοδότησης. Ταυτόχρονα, αυτό που προβάλλεται ως καινοτόμα χρηματοδοτική και συμμετοχική πρακτική είναι στην ουσία ένα κυνήγι πόρων για υπηρεσίες που θα έπρεπε να καλύπτει το κράτος το οποίο βρίσκει την ευκαιρία να μετακυλήσει τον κόπο και το κόστος στις τοπικές κοινότητες.

Ταυτόχρονα, λαμβάνει χώρα και μια συζήτηση σχετικά με τις μορφές των LEP, των επιχειρηματικών ζωνών και τις αναπλάσεις. Θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς ότι αυτές οι μορφές θυμίζουν έντονα τις «Urban Development Corporations» της δεκαετίας του 1980 και τις επιχειρηματικές ζώνες εντός των περιοχών παρέμβασής τους. Υπάρχουν ωστόσο ορισμένες διαφορές. Αφενός εφαρμόζονται καθολικά σε όλη την Αγγλία και όχι εντοπισμένα ως φορείς υλοποίησης μιας συγκεκριμένης ανάπλασης. Αφετέρου για το σύνολο των περιοχών στις οποίες παρεμβαίνουν, και οι οποίες συμπίπτουν με διοικητικά όρια και συνδυασμούς τους, επιχειρούν με περισσότερο οριζόντιο τρόπο και υιοθετούν πλευρές της ιδέας του «Urban Regime» για την εξυπηρέτηση ενός μακρόπνοου σχεδιασμού.

Φαίνεται ότι μετά από περίπου σαράντα χρόνια υπάρχει μια μετακίνηση από την ιδέα των ABI (Area Based Initiatives). Για πολλούς οι αναπλάσεις αυτού του είδους δεν ήταν ικανές να απαντήσουν σε προβλήματα που έχουν συνολικότερες αιτίες και ως εκ τούτου επιτύγχαναν οικονομικά αποτελέσματα και μετατόπιζαν τα κοινωνικά προβλήματα κάπου αλλού. Αυτή η αλλαγή προσέγγισης είναι ο κύριος λόγος με βάση τον οποίο διατυπώνονται απόψεις ότι βρισκόμαστε σε μια εποχή «μετά τις αναπλάσεις», όπως, για παράδειγμα, αναπτύσσεται στη συλλογή άρθρων με τίτλο «After Urban Regeneration» (O' Brien και Matthews [επιμ.] 2016). Είναι, ωστόσο, αρκετά πρόωρο να υποστηριχθεί με βεβαιότητα ένας τέτοιος ισχυρισμός. Ίσως να έχουν

περισσότερο δίκιο οι Jones και Evans όταν υποστηρίζουν ότι «η αστική αναγέννηση είναι νεκρή... Ζήτω η αστική αναγέννηση!».

Σίγουρα είναι μια μεγάλη συζήτηση το κατά πόσο σε κάθε καμπή και μετασχηματισμό των πολιτικών μπορεί κανείς να μιλήσει για αλλαγή παραδείγματος ή για μια αλληλουχία επάλληλων μεταλλαγών. Σε μια πορεία με τομές και συνέχειες η διάκριση μεταξύ της αλλαγής παραδείγματος ή της αλληλουχίας έγκειται στην εκτίμηση του βάθους των τομών και του κατά πόσο η μεταστροφή γίνεται σε τέτοιο βαθμό που να μας οδηγεί σε ένα νέο υπόδειγμα. Η εξέλιξη των στόχων και των μέσων πολιτικής είναι μια ενιαία διαδικασία μετασχηματισμού και προσαρμογών σε νέα δεδομένα που ανακύπτουν κατά περιόδους. Ιδέες του παρελθόντος συχνά επανέρχονται αλλά όχι ατόφειες. Έχουν μετασχηματιστεί σε άλλες ενδιάμεσες φάσεις και εντάσσονται παραλλαγμένες εντός νέου πλαισίου κατά την επαναφορά τους. Υπό αυτήν την έννοια δεν έχουμε κύκλους που επαναλαμβάνονται, αλλά περισσότερο μια στρωματογραφία πολιτικών και εργαλείων. Σε μια κυλιόμενη διαδικασία δεν έχουμε νέες απαντήσεις σε ίδια ερωτήματα παρά αλλάζουν και τα ερωτήματα.

δ. Συμπεράσματα

Η εποχή μετά την «πτώση του τείχους» ανέδειξε την παγκοσμιοποίηση ως την πιο πολυσυζητημένη ίσως έννοια (ή όπως θα έλεγαν και οι ομιλούντες την αγγλική *buzzword*) της δεκαετίας του 1990. Για τον πολεοδομικό σχεδιασμό/προγραμματισμό συμφραζόμενο της παγκοσμιοποίησης αποτέλεσε η επαναφορά των στρατηγικών για τις πόλεις με βασικό τους κίνητρο και σκοπό την ανταγωνιστικότητα στο διεθνές και εγχώριο επίπεδο. Η ιδέα της διατύπωσης και υιοθέτησης ενός «οράματος» κάτω από το οποίο εξειδικεύονται στοχεύσεις και πολιτικές βρέθηκε ως κοινός τόπος που ικανοποιούσε αφενός τις πολιτικές αρχές και αφετέρου τον ιδιωτικό τομέα. Τα «οράματα» έχουν ως βασική πλευρά τη δυνατότητά τους να επικοινωνούνται στο επενδυτικό κοινό, ώστε να αποφέρουν τόνωση των εισερχόμενων (πρωτίστως) αλλά και των εγχώριων επενδύσεων. Η υπόθεση της αστικής αναγέννησης βρίσκεται στον πυρήνα αυτών των στρατηγικών, καθώς μια σειρά από επιμέρους προγράμματα ανάπλασης συνιστούν, συνήθως, τη ραχοκοκαλιά τους. Τα ζητήματα

διακυβέρνησης και χρηματοδότησης σε αυτά τα συμφραζόμενα σχετίζονται με τους τρόπους και τους μηχανισμούς που είναι απαραίτητοι για να συναντηθεί και συνεργαστεί ο δημόσιος με τον ιδιωτικό τομέα εντός ενός ιδιαίτερα σύνθετου πλαισίου. Το σύνθετο πλαίσιο υπογραμμίζεται –και αναδεικνύεται σε αυτό το άρθρο μέσα από τη βρετανική διαδρομή αλλά και ευρύτερα σε όλη τη σχετική συζήτηση από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα– ως ένα υπόβαθρο απαραίτητο για την υπέρβαση απλοϊκών διατυπώσεων και δυϊσμών, όπως ξένο-εγχώριο ή εθνικό κράτος – τοπικές κοινότητες. Η παγκοσμιοποίηση δεν έρχεται ως εξωγήινη δύναμη να επιδράσει, παράγεται διεθνώς και τοπικά και υλοποιείται μέσα από αυτές τις διαδικασίες.

Τα παραπάνω δεν λαμβάνουν χώρα ούτε μόνο – ούτε πρώτα– στο Ηνωμένο Βασίλειο. Στα χρόνια που ακολουθούν το 1990 μέσα από τις συνθήκες που διαμορφώνονται σε όλη την Ευρώπη και παγκοσμίως οι Βρετανοί εμπλουτίζουν την εμπειρία της προηγούμενης δεκαετίας. Βασικά σημεία αυτού του εμπλουτισμού είναι η υιοθέτηση των στρατηγικών για τις πόλεις, η εισαγωγή ολοκληρωμένων πολιτικών που αναδεικνύουν τα ζητήματα της βιωσιμότητας και της κοινωνικής συνοχής και η συνεχής προσπάθεια προσαρμογής των μορφών διακυβέρνησης, ώστε να υπηρετούν αυτούς τους στόχους και τη συνεργασία κράτους και αγοράς. Η βρετανική εμπειρία προσεγγίζεται ως χρήσιμη, λοιπόν, με την έννοια ότι εκεί έλαβε χώρα μια εκτεταμένη και συστηματική προσπάθεια, η οποία επίσης αποτιμάται εκτεταμένα και συστηματικά στη βιβλιογραφία. Συνέπεια αυτών είναι το γεγονός ότι μπορεί να αξιοποιηθεί για συμπεράσματα από λεπτομερείς και πολλαπλές καταγραφές μελετών περίπτωσης με ερωτήματα και προβλήματα που είναι πολύ σχετικά με τους προβληματισμούς, τις αναζητήσεις και τις έρευνες των επιστημών του χώρου σε όλο τον κόσμο.

Συνοπτικός πίνακας αναφορών του άρθρου σε πολιτικές, εργαλεία και γεγονότα στο Ηνωμένο Βασίλειο

Χρονολογία	Γεγονός	Αγγλικός Όρος
1986	Κατάργηση του Συμβουλίου του Λονδίνου.	Greater London Council (GLC)
1986	Δημιουργία Συμβουλευτικής Επιτροπής Σχεδιασμού του Λονδίνου.	London Planning Advisory Committee (LPAC)
1988	Πρόγραμμα της κυβέρνησης με τίτλο «Δράση για τις Πόλεις» .	Action for Cities (HM Government)
1988	Προγράμματα του Υπουργείου Περιβάλλοντος για τα Κέντρα των Πόλεων. Έγιναν και για άλλες χρονιές, εδώ αναφέρεται η έκδοση του 1988.	Department of Environment (1988), DoE Inner City Programmes 1987–1988: A Report on Achievements and Developments
1991	Μελέτη «Λονδίνο: Παγκόσμια πόλη που οδεύει προς τον 21ο αιώνα». Ανατέθηκε στην εταιρεία συμβούλων Coopers and Lybrand Deloitte από το LPAC, με την υποστήριξη των City of Westminster, City of London και London Docklands Development Corporation (LDDC).	«London: World City Moving into the 21st Century».
1992	Δημιουργία του «London First», πρωτοβουλία για τη συνένωση φορέων του ιδιωτικού τομέα για το Λονδίνο. Λειτουργία του «London Forum», ως φορέα συνάντησης και συνεργασίας μεταξύ των επιμέρους δήμων του Λονδίνου αλλά και της κυβέρνησης.	«London First» «London Forum»
1993–1994	Συγχώνευση του «London First» με το «London Forum» και δημιουργία του «London Pride Partnership».	«London Pride Partnership»
1993 don:	Έκθεση του υπουργείου Περιβάλλοντος με τίτλο «Λονδίνο: Κάνοντας το καλύτερο καλύτερο».	Department of Environment – DoE, «London: Making the Best Better»
1994–1995	Μελέτες που ανέθεσε η τοπική αρχή της περιοχής του City του Λονδίνου στη Σχολή Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου του Λονδίνου.	London Business School – member institution of the UCL
1994	Το «Single Regeneration Budget» (SRB) εγκαθιδρύθηκε το 1994 στην Αγγλία, συνδυάζοντας διαφορετικές ροές χρηματοδότησης. Στη συνέχεια, και διατηρώντας τη λογική του «ενιαίου δοχείου» στο οποίο συγκεντρώνονται πόροι από διαφορετικά υπουργεία, το SRB μετονομάστηκε σε «Single Programme» ή «Single Pot».	«Single Regeneration Budget» (SRB)
1996	Στρατηγική καθοδήγηση για τις Αρχές του Λονδίνου, γραφείο της κυβέρνησης για το Λονδίνο.	Government Office for London (GOL), Strategic Guidance for London Authorities
1997	Εκλογή κυβέρνησης των Εργατικών ύστερα από δεκαοκτώ χρόνια Συντηρητικής κυβέρνησης.	New Labour
1997	«ΠΟΛΕΙΣ: Ανταγωνιστικότητα και Συνοχή», πενταετές ερευνητικό πρόγραμμα.	«CITIES: Competitiveness and Cohesion»
1997 the	Δημιουργία ενιαίου υπουργείου: Υπουργείο Περιβάλλοντος, Μεταφορών και Περιφερειών.	Department of Environment, Transport and Regions – DETR
1997	Σύσταση ομάδας εργασίας υπό τη διεύθυνση του Richard Rogers και της Επιτροπής για την Αρχιτεκτονική και το Δομημένο Περιβάλλον.	Urban Task Force, Commission for Architecture and the Built Environment (CABE)
1998–2010	Οργανισμοί Περιφερειακής Ανάπτυξης, (εννιά στο Ηνωμένο Βασίλειο).	Regional Development Agencies

1999	Στρατηγικό κείμενο της προαναφερθείσας ομάδας εργασίας με τίτλο «Προς μια Αστική Αναγέννηση».	«Towards an Urban Renaissance»
2000	«Λευκή βίβλος για την πόλη» του υπουργείου Περιβάλλοντος, Μεταφορών και Περιφερειών.	«Urban White Paper» – DETR 2000
2000	Ερευνητικό Πρόγραμμα χρηματοδοτούμενο από το «Economic and Social Research Council» με επικεφαλής τον R.A.W. Rhodes.	Transforming British government, volume 1: changing institutions (transforming government). Transforming British government, volume 2: changing roles and relationships (understanding governance). Reports the findings of the UK «Economic and Social Research Council's» (ESRC) Whitehall research programme.
and		
2006	Δημιουργία υπουργείου για τις κοινότητες και την τοπική κυβέρνηση.	Communities and Local Government (CLG)
2010	Εκλογή κυβέρνησης συνασπισμού.	Coalition Government
2010	Κατάργηση ημιδημόσιων οργανισμών.	Bonfire of the quangos
2010–2014	Πολιτικές υλοποίησης της έννοιας/συνθήματος «Μεγάλη Κοινωνία».	Big Society Network Big Society Capital
2011	Έναρξη της δημιουργίας δικτύου Τοπικών Επιχειρηματικών Συμπράξεων.	«Local Enterprise Partnerships» (LPE)

Βιβλιογραφία

- Βαταβάλη, Φ., Ζήφου, Μ., Castro M., Garcia B. (2013), «Υπέρ-νεοφιλελεύθερη αστική ανάπτυξη στην Ισπανία και την Ελλάδα. Η περίπτωση του Port Vell στη Βαρκελώνη και του πρώην αεροδρόμιου του Ελληνικού στην Αθήνα», *Γεωγραφίες* 22:14-29.
- Παπακωνσταντίνου, Π. (2008), *Το χρυσό παραπέτασμα: Η γέννηση του ολοκληρωτικού καπιταλισμού*, Λιβάνη, Αθήνα.
- Χατζημιχάλης, Κ. (2018), *Τοπία της κρίσης στη Νότια Ευρώπη. Στα μονοπάτια της άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Amin, A. και Thrift, N. (1995), *Globalization, institutions and regional development*. Oxford, Oxford University Press.
- Begg, I. (2002), *Urban competitiveness: Policies for dynamic cities*, Policy Press, Bristol.
- Berry, B. (1985), «Islands of renewal in seas of decay», στο Peterson P. (επιμ.), *The new urban equality*, σελ. 69–96. Brookings Institution, Washington, DC.
- Bianchini, F. και Parkinson, M. (επιμ.) (1993), *Cultural policy and urban regeneration: The West European experience*. Manchester University Press, Manchester.
- Blakely, E. (1989), *Planning local economic development*. Sage, London.
- Boyle, R. (1989), Partnership in practice: An assessment of public-private collaboration in urban regeneration: A case study of Glasgow Action, *Local Government. Studies* 15:17–28.
- Brenner, N. και Theodore, N. (επιμ.) (2002), *Spaces of neoliberalism. Urban restructuring in North America and Western Europe*, Oxford, Blackwell Publishing.
- Brownill S. (1990), *Developing London's Docklands: Another great planning disaster?*, Paul Chapman Publishing Ltd, London.
- Butler, T. και Robson, G. (2003), *London calling: The middle classes and the re-making of inner London*, BERG, London.
- CEMAT (2007), *Spatial development glossary European Conference of Ministers responsible for spatial/regional planning (CEMAT). Territory and Landscape 2. Council of Europe Publishing*. Ανάκτηση 15 Μαρτίου, 2016, από δικτυακό τόπο ΥΠΕΚΑ: <http://www.ypeka.gr/LinkClick.aspx?fileticket=c5MCXpdpLNE%3D&ta-bid=322&language=el-GR>
- Church, A. (1988), *Demand-led planning, the inner city crisis and the labour market, London Docklands' evaluated*, Bellhaven, London.
- Curtis, P. (2010, October 14), «Government scraps 192 quangos», *The Guardian*, διαθέσιμο στο: <https://www.btheguardian.com/politics/2010/oct/14/government-to-reveal-which-quangos-will-be-scrapped> [τελευταία επίσκεψη 10-12-2012].
- Davies, J. (2001), *Partnerships and regimes: The politics of urban regeneration in the UK*, Ashgate, Aldershot.
- Department of Environment – DoE, (1993), *London: Making the Best Better*, London: DoE.
- DETR (2000), *Our towns and cities: The future – Delivering an urban renaissance*, The Stationary Office, London.
- Dicken, P. (2003), *Global shift: Reshaping the global economic map in the 21st Century*, Guilford Press, New York.
- Department of Environment (1988), *DoE Inner City Programmes 1987–1988: A report on achievements and developments*, DoE, London.

- Evans, G. (2003), «Hard-branding the cultural city from Prado to Prada», *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(2) 417–440.
- Evans, J. (2018, July 29), «Europe’s development bank set to stick with London», *Financial Times*, διαθέσιμο στο: <https://www.ft.com/content/27075356-91ac-11e8-bb8f-a6a2f7bca546> [τελευταία επίσκεψη 07-10-2019].
- Government Office for London (1996), *Strategic guidance for London authorities*.
- Hamnett, C. (2003), *Unequal city: London in the global arena*, Routledge, London.
- Hannigan, J. (2003), «Symposium on branding: The entertainment economy and urban place branding: Introduction». *International Journal of Urban and Regional Research*, 27 (2): 352–360.
- Harvey, D. (2007), *Νεοφιλελευθερισμός, Ιστορία και Παρόν*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Harvey, D. (2011), *Το αίνιγμα του κεφαλαίου*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Healey, P. (1991), Urban regeneration and the development industry, *Regional Studies*, 25(2):97–110.
- HM Government (1988), *Action for cities*, Cabinet Office. HMSO, London.
- Jensen-Butler, C., Shachar, A. και van Weepsep, J. (επιμ.) (1997), *European cities in competition*, Ashgate, Aldershot.
- Jones, Ph. και Evans, J. (2013-2nd), *Urban regeneration in the UK*, SAGE, London.
- Krugman, P. (1996), «Making sense of the competitiveness debate», *Oxford Review of Economic Policy*, 12: 17–25.
- Lawless, P. (1989), *Britain’s inner cities*, London: Harper and Row.
- London Planning Advisory Committee – LPAC (1991), *London: World city moving into the 21st century*, LPAC.
- Marsh, P. (2011), «China noses ahead as top goods producer», *Financial Times*, 13 March.
- Massey, D. και Meegan, R. (1982), *The anatomy of job loss: The Ohow, why and where of employment decline*, Methuen, London.
- Massey, D. (1991), «A global sense of place», *Marxism today*, June 1991: 24–29.
- Massey, D. (1994) (επιμ), *Space, Place and Gender*, Cambridge Polity Press.
- Massey, D. (2004), «The responsibilities of place», *Local Economy*, 19(2): 97–101, διαθέσιμο στο: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1080/0269094042000205070> [τελευταία επίσκεψη 06-10-2019].
- O’ Brien, D. και Matthews, P. [επιμ.] (2016), *After urban regeneration, Communities, Policy and Place*, Policy Press, Bristol.
- Perraton, J. (1997), «Globalisation and the UK economy since the 1990s», διαθέσιμο στο: <https://pdfs.semanticscholar.org/c66a/7b2cc4d357d6cc63ce404edff5f665b52230.pdf> [τελευταία επίσκεψη 06-10-2019].
- Piore M.J. και Sabel C.F. (1984), *The second industrial divide*. Basic Books, New York.
- Reinhart, C.M. και Rogoff, K. (2009), *This time is different: 8 centuries of financial folly*, Princeton University Press, New Jersey.
- Robson B. (1988), *Those inner cities*. Oxford University Press, Oxford.
- Sassen, S. (2001 [1991]). *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton, Princeton University Press, New Jersey.
- Solesbury, W. (1990), «Property development and urban regeneration», στο Healy P. και Nabarro R. (επιμ.) *Land and property: Development in a changing context*, σελ. 186–194, Gower, Aldershot.
- Swyngedouw, E. (2004), «Globalisation or ‘glocalisation’? Networks territories and rescaling», *Cambridge Review of International Affairs*, 17(1): 25–48.
- Thornley, A. (1999), «Urban planning and competitive advantage: London, Sydney and Singapore», *LSE London Discussion paper No.2*, LSE, London.
- Ward, S.V. (2004), *Planning and urban change*, SAGE, London.
- Williams, A. (2019, May 01), «EBRD to move London HQ to Canary Wharf financial centre», διαθέσιμο στο: <https://www.ebrd.com/news/2019/ebrd-to-move-london-hq-to-canary-wharf-financial-centre.html> [τελευταία επίσκεψη 07-10-2019].
- Wolch, J. (1990), *The shadow state: Government and voluntary sector in transition*, Foundation Centre, New York.
- Zukin, S. (1995), *The culture of cities*. Blackwell, Oxford.